

Μπορούμε ακόμη να μιλάμε για θέωση σήμερα;*

Pablo Argárate**

«ἢ ἂν ἡμέρα φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, διανοιχθήσονται ὑμῶν οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ ἔσεσθε ὡς θεοί, γινώσκοντες καλὸν καὶ πονηρόν. καὶ εἶδεν ἡ γυνή, ὅτι καλὸν τὸ ξύλον εἰς βρώσιν καὶ ὅτι ἄρεστόν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν καὶ ὠραῖόν ἐστι τοῦ κατανοῆσαι, καὶ λαβοῦσα ἀπὸ τοῦ καρποῦ αὐτοῦ ἔφαγε· καὶ ἔδωκε καὶ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς μετ' αὐτῆς, καὶ ἔφαγον». Ἔτσι περιγράφει τὸ βιβλίο τῆς Γενέσεως¹ τὴν πρώτη ἐπιθυμία τῆς ἀνθρωπότητας, ἀκόμη καὶ στὸν παράδεισο: νὰ εἶναι ὅπως ὁ Θεός², πὺ στὴ συνέχεια ὁδήγησε στὴν καταστροφή τῆς ἐξόδου ἀπὸ τὸν Παράδεισο καὶ στὸν θάνατο.

Κατὰ συνέπεια, ἡ χριστιανικὴ θεολογία σκέπτεται τὴ λύτρωση μέσω τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς τὴν ἀντιστροφή τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος τῆς ἀνυπακοῆς: νὰ καταστεῖ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ μέσα ἀπὸ τὴν ὑπακοή τοῦ ἐνσαρκωμένου Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀκόμη καὶ πάνω στὸν σταυρό³.

Βεβαίως ἓνα μεγάλο μέρος αὐτῆς τῆς ἀντίληψης πλανᾶται ἀκόμα στὴ σύγχρονη Θεολογία καὶ Ὁμιλητικῇ. Ὡστόσο, εἶναι πραγματικὰ ἓνας ἐπαρκῆς τρόπος σκέψεως γιὰ τὸν 20ό, πόσο μᾶλλον τὸν 21ο αἰῶνα; Ὁ

* Τὴ μετάφραση τοῦ παρόντος ἄρθρου στὴ νέα ἐλληνικὴ ἐπιμελήθηκε ὁ Καθηγητὴς τοῦ Τμήμ. Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Χριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ τοῦ Α.Π.Θ. Συμεὼν Πασχαλίδης.

** Ὁ Pablo Argárate εἶναι Καθηγητὴς τῆς Σχολῆς Καθολικῆς Θεολογίας τοῦ University of Graz τῆς Αὐστρίας.

1. Γεν. 3, 6-7.

2. Στὸν Ἑσπερινὸ τῆς Βυζαντινῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου ψάλλεται: «Ἐψεύσθη πάλα Ἀδὰμ καὶ Θεὸς ἐπιθυμήσας οὐ γέγονεν. Ἄνθρωπος γίνεται Θεὸς ἵνα Θεὸν τὸν Ἀδὰμ ἀπεργάσῃται».

3. Φιλ. 2, 8.

Hans Küng εκφράζει αυτήν την άμφιβολία στο βιβλίο του *Christ Sein*
Τὸ νὰ εἶσαι Χριστιανός:

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Εἰρηναίου, μετὰ ἀπὸ τὸν δεῦτερο αἰῶνα, ἡ καθοριστικὴ ἀρχὴ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ συστηματικὴ θεολογία ἦταν ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς εἰσῆλθε στὴν ἱστορία διὰ τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἐγίνε ἀνθρώπος, ἔτσι ὥστε οἱ ἄνθρωποι νὰ μπορέσουν νὰ θεωθοῦν. Δηλαδή, ὁ Θεὸς γίνεται ἀνθρώπος ὡς προϋπόθεση γιὰ νὰ γίνει ὁ ἀνθρώπος Θεός. Αὐτὴ ἡ θέωση τοῦ ἀνθρώπου δὲν κατανοοῦνταν, φυσικά, ὡς μία πανθειστικὴ ταύτιση μὲ τὴ θεότητα, ἀλλὰ ὡς ὄντολογικὴ καὶ πλήρως δυναμικὴ μετοχὴ μὲ τὸν Θεό.

Ἀλλὰ ἓνας λογικὸς ἀνθρώπος σήμερα θέλει νὰ γίνει Θεός⁴; Οἱ συγκλονιστικὲς πατερικὲς ρήσεις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς –ὅπως ὅτι «ὁ Θεὸς ἐγίνε ἀνθρώπος ὥστε ὁ ἀνθρώπος νὰ γίνει θεός» («Αὐτὸς ἐνηθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν»)– εἶναι σχεδὸν ἀκατάληπτες σήμερα. Τὸ θέμα τῆς ἀνταλλαγῆς μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου (ἡ μεταξὺ τῶν δύο «φύσεων»), ἰδιαίτερα σημαντικὸ γιὰ τοὺς ἀκροατὲς τῆς Ἑλληνιστικῆς περιόδου, δὲν σημαίνει ἀπολύτως τίποτε σὲ μία ἐποχὴ τόσο εὐαίσθητη ὅπως ἡ δική μας μὲ τὴν ἀπουσία τοῦ Θεοῦ καὶ «τὸ σκοτάδι τοῦ Θεοῦ»· τὸ πρόβλημά μας σήμερα δὲν εἶναι ἡ θέωση, ἀλλὰ ὁ ἐξανθρωπισμὸς τοῦ ἀνθρώπου⁵.

Σύμφωνα μὲ τὸν Küng, ἡ διδασκαλία περὶ τῆς θέωσης εἶναι πλέον ἄνευ ἀντικειμένου, καὶ ἴσως θὰ ἤθελε κάποιος νὰ συμφωνήσει χωρὶς δεῦτερη σκέψη μὲ αὐτό. Ὡστόσο, μελετώντας τὴν ἐποχὴ καὶ τὴ θεολογία τῶν Πατέρων, ἀξίζει σίγουρα τὸν κόπο νὰ ἐγκύψουμε σὲ αὐτὴν βαθύτερα. Ἐπειδὴ ἡ θέωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ μεταμόρφωση τῆς δημιουργίας οἰκοδομοῦν τὸν πυρῆνα καὶ τὸ κέντρο τῆς πατερικῆς θεολογίας καὶ πνευματικότητος⁶, χωρὶς νὰ γίνει ἀντιληπτὴ ἡ ἀληθινὴ ἔννοιά τους θὰ μπορούσαν νὰ παρεξηθοῦν τελείως ἀπὸ κάποιον. Ὅμως πρέπει κάποιος νὰ διερωτηθεῖ ἐὰν ἐξακολουθεῖ ἡ θέωση νὰ μᾶς ἀφορᾷ σήμερα μὲ ὅποιονδήποτε τρόπο, γιὰ τὴν χωρὶς νὰ μελετᾷ τοὺς Πατέρες αὐτὸ παραμένει μία καθαρὰ θεωρητικὴ ἄσκηση τοῦ νοῦ.

4. Ὁ Küng παραπέμπει στό: F.-J. Schierse, “Niemand will mehr Gott werden. Gedanken zu Weihnachten einmal anders“, *Publik* 25.12.1970.

5. H. Küng, *On Being Christian*, transl. Ed. Quinn, Collins, Glasgow 1978, σσ. 441-442.

6. Στὸ ἄρθρο μας αὐτὸ παρουσιάζουμε κάποιες μόνον ὄψεις τῆς διδασκαλίας γιὰ τὴ θέωση. Δὲν προβαίνουμε στὴ συζήτηση πολὺ σημαντικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς, ὅπως εἶναι ὁ φωτισμὸς καὶ ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ, ἡ «θεολογία», κ.λπ.

Τὰ βασικά σημεία τῆς κριτικῆς ποῦ κατέθεσε ὁ Küng εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

Ἡ θεωρία τῆς Λατινικῆς Δύσης γιὰ τὴν ἀπολύτρωση εἶχε ἀποδυναμωθεῖ ἀπὸ μία ὀρθολογιστικὴ δικανικὴ καὶ ἠθικολογικὴ θεώρηση τῆς σχέσης τοῦ Θεοῦ μὲ τὸν ἄνθρωπο καὶ ἀπὸ μία θεολογία τοῦ Σταυροῦ ξεκομμένη ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἀνάσταση τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ ἑλληνικὴ (ἀνατολική) θεωρία ἐξασθενεῖ μὲ ἄλλο τρόπο. Ὅχι σπάνια ἔρχεται κοντὰ σὲ ἕναν ἀνούσιο χριστολογικὸ μυστικισμό τῶν ἐννοιῶν καὶ παραμελεῖ τὴν ἱστορικὴ διδασκαλία, τὴ ζωὴ καὶ τὸν θάνατο τοῦ Ἰησοῦ. Παρατηρεῖται συχνὰ μία τάση νὰ χαθεῖ μέσα στὶς κοσμολογικὲς θεωρίες, παραβλέποντας τὶς προσωπικὲς σχέσεις. Στὴ θεωρία καὶ τὴν πράξη ὑπάρχει μία ροπὴ νὰ ἀποδεχθεῖ ἕναν ἐπικίνδυνο ὑλικο-πνευματικὸ διῆσμο καὶ νὰ καταστεῖ αὐτὸ ἰσοδύναμο μὲ τὴ βιβλικὴ ἀντίθεση ἁμαρτίας καὶ χάριτος...

Ἀλλὰ τόσο στὴ θεωρία ὅσο καὶ στὴν πράξη, ἡ ἐνσάρκωση καὶ ἡ ἀνάσταση ὑποσκελίζουν πολὺ συχνὰ τὸ γήινο, ἡ θέωση τοῦ ἀνθρώπου ὑποσκελίζει τὸν ἐξάνθρωπισμό του, ἡ κλήση τοῦ κόσμου πρὸς τὸν Θεὸ ἀντικαθιστᾷ τὴ μεταμόρφωση τοῦ κόσμου καὶ τῆς κοινωνίας...

Ὁ Küng θεωρεῖ τὴν ἔννοια τῆς θεώσεως ἄνευ σημασίας, γιὰτὶ δὲν εἶναι μόνον διαφοροετικὴ ἀπὸ, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἀντίθετη πρὸς τὴν κεντρικὴ ἀναζήτηση τῆς ἐποχῆς μας, τὴν ἀναζήτηση γιὰ ἐξάνθρωπισμό. Ἐχει δίκιο ὁ Küng ἢ θὰ μπορούσε κάποιος νὰ ὑποστηρίξει ἀπέναντί του ὅτι μόνον μὲσω τῆς θέωσης μπορεῖ ἡ ἀνθρωπότητα νὰ ἀποκτήσει ὀριστικὰ τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπό της; Αὐτὸς θὰ εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς προβληματισμούς μας.

Καὶ ἂν θέλουμε νὰ ἔχουμε μία ἀκόμη πιὸ κριτικὴ ἐρμηνεία, ἃς ἀκούσουμε τὸν Roger Mehl: «Κάθε θέωση γυρίζει τὴν πλάτη τῆς στὸ φιλεῦσπλαχνο σχέδιο τοῦ Θεοῦ Πατρὸς γιὰ ἐμᾶς ἡ θέωση εἶναι ἡ μυθολογικὴ ἢ ἀλαζονικὴ καί, χωρὶς ἀμφιβολία, καὶ τὰ δύο... Στὸν βαθμὸ ποῦ οἱ πιστοὶ ἀποκηρύσσουν τὸ ἀσεβὲς ὄνειρο τῆς θέωσης, δηλαδὴ τὴν προσβολὴ πρὸς τὴν τιμὴ τοῦ Θεοῦ, γνωρίζουν ποιὰ εἶναι ἡ ἀληθινὴ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπινου πλάσματος, μποροῦν νὰ χαίρονται μὲ τὴ γέννηση καὶ τὴν ἀναγέννηση τοῦ ἀνθρωπισμοῦ... Μὲ αὐτὴ τὴ γνώση τὸ πλάσμα ποῦ δημιουργήθηκε καὶ ἀπολυτρώθηκε, ὁ ἄνθρωπος, μπορεῖ νὰ παρέχει μία σταθερὴ βάση γιὰ τὴν ἠθικὴ του»⁷.

7. R. Mehl, «La divinisation de l'homme, doctrine problématique», στό: J. Doré (ed.) *Penser la Foi*, Paris 1993, σ. 978.

Ὁ Küng βεβαίως συλλαμβάνει σωστὰ τὸ βαθύτερο νόημα τῆς θεώσεως κατὰ τὴν ἑλληνικὴ πατερικὴ καὶ βυζαντινὴ θεολογία. Καθιστᾷ ἀπολύτως σαφὲς τὸ ὅτι αὐτὴ ἢ διδασκαλία ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα ὄχι μόνο τῆς πατερικῆς καὶ τῆς βυζαντινῆς θεολογίας ἀλλὰ καὶ τῆς πνευματικότητος, ὅπως τὴν ἐξέφρασε ὁ μέγας Εὐάγγελος με ἄφθαρτους ὄρους: «Ἄν εἶσαι θεολόγος, προσεύχεσαι πραγματικά. Ἄν προσεύχεσαι πραγματικά, εἶσαι θεολόγος».

Στὴ σκέψη του ἡ προσευχὴ εἶναι μία κατάσταση ποὺ συμβαδίζει με τὴ θέωση. Τὸ ἴδιο λέει καὶ γιὰ τὴ θεολογία ἢ τὴ μυστικὴ θεολογία, τὸ ἀποκορύφωμα τῆς μυστικῆς ἀνάβασης. Αὐτὴ ἡ θέωση κατανοεῖται στὰ κείμενα τοῦ Küng ὡς μία «ὄντολογικὴ καὶ πλήρως δυναμικὴ μετοχὴ με τὸν Θεό». Ὡστόσο, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ χάσει μία λέξη ἐδῶ: μεταμόρφωσις, μετασχηματισμός, ποὺ ὅμως θὰ μπορούσε νὰ συμπεριληφθεῖ στὴ δήλωση περὶ τῆς «δυναμικῆς μετοχῆς». Αὐτὸ δείχνει ἐπίσης ὅτι, ἂν καὶ ὁ Kung ὀφείλει πολλὰ στὴ σχετικὴ θεώρηση τοῦ von Harnack, ὁ ἴδιος δὲν βλέπει τὴ θέωση ὡς ἕναν «αὐτόματο ἢ φυσιολογικὸ μετασχηματισμὸ τοῦ ἀνθρώπου σὲ Θεό».

Ἀντίθετα, γιὰ τὴ βυζαντινὴ θεολογία αὐτὸς ὁ μετασχηματισμὸς λαμβάνει χώρα μέσα στὸ μυστήριον τῆς Χάριτος⁸. Ἔτσι δὲν δημιουργεῖται καμμία σύγχυση μεταξὺ τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας· δὲν εἶναι ἕνας μετασχηματισμὸς τῆς οὐσίας, ἀλλὰ τῆς χάριτος. Ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς βεβαιώνει ὅτι ἡ θέωση σημαίνει τὸ νὰ εἶναι κάποιος ὅλα ὅσα εἶναι ὁ Θεός, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ταυτότητα τὴν οὐσία.

Παραμένει –λέει ὁ Μάξιμος στὶς Ἐρωταποκρίσεις του– ἐξ ὀλοκλήρου ἄνθρωπος, κατὰ τὴ φύση του, στὴν ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα του, καὶ γίνεται ἐξ ὀλοκλήρου Θεὸς στὴν ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα του μέσω τῆς Χάριτος καὶ μέσα ἀπὸ τὴ θεία ἔλλαμψη τῆς εὐλογημένης Δόξας τοῦ Θεοῦ με τὴν ὁποία καθίσταται ἐξ ὀλοκλήρου ἀπαστράπτων.

Ὡς ἐκ τούτου, αὐτὴ ἡ διαδικασία τῆς μεταμόρφωσης δὲν ἀποτελεῖ μία αὐτο-θέωση, ὅπως ἦταν ἡ προσπάθεια τοῦ Ἀδὰμ νὰ γίνῃ ὁ Θεὸς με τὴ δικὴ του προσπάθεια, ὅπως ὁ μυθικὸς Προμηθεὺς. Θέωση σημαίνει τὸ νὰ θεωθεῖ κάποιος ἀπὸ τὸν Θεό. Ἡ ἐνέργεια ποὺ ἀπαιτεῖται ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο πλάσμα περιγράφεται παραδόξως με τὸ ἑλληνικὸ ρῆμα παθεῖν.

8. *Amb.* 1280bd. Πρβλ. ἐπίσης *Amb.* 7, 1088 C.

Ἡ θέωση εἶναι μία διαδικασία μεταμόρφωσης τοῦ κτιστοῦ ὄντος ἀπὸ τὴν Τριαδικὴ δύναμη ἢ ἐνέργεια ποὺ τὸ καθοδηγεῖ στὸ βαθύτερο νόημά του. Καὶ αὐτὸ ἐγκαινιάσθηκε –ὅπως παραδέχεται ὁ Küng– μὲ τὸ μυστήριο τῆς Ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ⁹, ὅχι μόνο στὴν ἐνσάρκωσή Του, ἀλλὰ καὶ –ἀντίθετα μὲ ὅ,τι ὑποστηρίζει ὁ Küng– σὲ ὀλόκληρο τὸ μυστήριό Του. Ἡ ὅλη θεολογικὴ παράδοση τῶν Ἑλλήνων καὶ Βυζαντινῶν Πατέρων, ἀπὸ τὸν Εἰρηναῖο καὶ τὸν Ἀθανάσιο¹⁰, μὲσω τοῦ Μαξίμου καὶ τοῦ Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου, στὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ, διατηρεῖ τὴν πατερικὴ ἐπωδὸ πὼς μόνον ἐξ αἰτίας τῆς Ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ γίνεῖ Θεός. Στὴν περίπτωσή τοῦ ἁγίου Μαξίμου, ὁ ἴδιος περιγράφει αὐτὴν τὴ θεμελιακὴ πραγματικότητα μέσα ἀπὸ τὸ ἰσχυρὸ Χαλκηδόνιο ὑπόβαθρό του μὲ μία ἀρχὴ ποὺ διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν von Balthasar ὡς “*tantum/quantum*”. Θὰ χρησιμοποιούσαμε μία πιὸ πλαστικὴ εἰκόνα: τὴν τραμπάλα σὲ ἓνα πάγκο. Μόνο μὲσω τῆς κένωσης τοῦ Θεοῦ θὰ μπορούσε ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐξυψωθεῖ. Καὶ ἡ ἀναφορὰ στὴν κένωσή Του –ὅπως τονίζει ὁ ψευδο-Διονύσιος– θεωρεῖ αὐτονόητο ὅτι τὸ σύνολο τοῦ μυστηρίου ἢ τοῦ γεγονότος δηλώνεται μὲ τὸν Χριστό.

9. Πρὸβλ. μία Συριακὴ προοπτικὴ στό: Philoxenus of Mabbog, *Commentaire du prologue johannique* (Ms. Br. Mus. Add. 14, 534), Traduit par André de Halleux (CSCO 81), *Scriptores Syri*, Τόμ. 166, Louvain 1977, 82, 25-12, σσ. 197-198: «Car de même qu'à partir de l'Adam [issu] de la terre nous sommes devenus hommes et corruptibles et mortels, [ainsi], à partir du second Adam, qui est le Seigneur [venant] du ciel, nous devenons des fils de Dieu et des dieux, supérieurs à la mort et [à] la corruption : Tel le terrestre, tels [sont] aussi les terrestres. Et tel le céleste, tels [seront] aussi les célestes. Et puisqu'il n'était pas possible que les hommes deviennent dans l'Essence des dieux ou des connaturels de Dieu, celui à qui toute chose est facile, c'est-à-dire le Verbe de Dieu, s'incarna et, sans changement, il devint homme. Et puisqu'il demeura Dieu même lorsqu'il se [fut] inhumané, il put faire fils et dieux par la puissance de son inhumanation ceux-là [mêmes] pour lesquels il s'était inhumané. Et de même que lui [était] devenu homme par sa grâce, [c'est] selon la même grâce [qu'il] nous fit aussi devenir supérieurs aux hommes, c'est-à-dire les fils du Père et ses frères à lui, et revêtir son image céleste, de même que nous [avons] revêtu auparavant [celle] de l'Adam terrestre. Et puisque quiconque naît d'un roi est roi lui aussi, que [les fils] soient deux ou plusieurs, nous aussi avons régné nombreux dans le Christ et avec lui, puisque nous sommes devenus par lui des fils pour le Père et des dieux avec lui, et des fils comme lui, et aussi des rois conformément à lui».

10. *De Incarn.* 2, 54· PG 25, 192: «Αὐτὸς γάρ (ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος) ἐνανθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν».

Ἔτσι καὶ ἡ βυζαντινὴ λειτουργία τῶν Χριστουγέννων ἐξυμνεῖ: «Σήμερα ὁ Θεὸς ἔχει ἔρθει στὴ γῆ καὶ ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνέβει στὸν οὐρανό»¹¹.

Δυστυχῶς, ὁ Küng χάνει ἄλλο ἓνα σημαντικὸ σημεῖο ὅταν παραλείπει κάθε ἀναφορὰ στὸν ρόλο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὴ θέωση. Ὁ ἅγιος Μάξιμος εἶχε τὸ τεράστιο πλεονέκτημα νὰ τονίσει τὴ χριστολογικὴ βάση τῆς θεώσεως. Ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, κάποιος ἀντιλαμβάνεται μία σχετικὰ μικρὴ ἐμφάνιση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὴν παρουσιάσῃ του γιὰ τὸ ζήτημα τῆς θέωσης. Ὡς ἐκ τούτου σὲ μία διατριβὴ γι' αὐτὸ τὸ θέμα στὸν Μάξιμο, ὁ Larchet ἀφιερώνει μόνον 11 ἀπὸ τὶς 764 συνολικὰ σελίδες γιὰ τίς «πνευματολογικὲς βάσεις τῆς θέωσης». Ἀκόμη ὅμως καὶ αὐτὸ εἶναι καλύτερο ἀπὸ ὅ,τι στὴν περίπτωση τοῦ Σαββίδη, ὅπου δὲν ὑπάρχει κανένα τμήμα σχετικὸ μὲ τὴ συγκεκριμένη προοπτικὴ.

Ἐδῶ μπορεῖ κανεὶς νὰ τονίσει τὴ μεγάλη διαίσθηση τοῦ ἁγίου Συμεῶν γιὰ τὴν ἐδραίωση ὅχι μόνον τῆς θεώσεως, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρης τῆς χριστιανικῆς ζωῆς μὲ τὴν πρόσκτηση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅπως ὁ ἅγιος Σεραφεῖμ τοῦ Σάρωφ θὰ ἐπιμείνει μερικὸς αἰῶνες ἀργότερα μὲ ἓναν ὁμοιομορφὸ τρόπο. Αὐτὸ δὲν σημαίνει νὰ ἀγνοήσουν τὰ χριστολογικὰ θεμέλιά της, μακριὰ ἀπὸ τὴν εὐσέβεια τοῦ Συμεῶν. Ἀλλὰ ὁ Συμεῶν, ἀκολουθώντας αὐτὴν τὴ διαίσθηση τῆς Συριακῆς θεολογίας, ποὺ διαμεσολαβεῖται ἀπὸ τὸν ψευδο-Μακάριο καὶ τὸν ἀββᾶ Ἰσαὰκ τὸν Σύρο, βλέπει μία «Πνευματολογικὴ Χριστολογία» (*christologie pneumatique*), χρησιμοποιοῦντας τὴν ὀρολογία τῆς σύγχρονης γαλλικῆς θεολογίας. Ὁ Χριστὸς ἐμφανίζεται ὡς «ὁ» χρισμένος καὶ ὁ φορέας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὅλη ἡ ἱστορία τῆς σωτηρίας εἶναι προσανατολισμένη πρὸς τὸ γεγονὸς τῆς Πεντηκοστῆς, ὅπου τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐκχέεται χωρὶς ὅρια σὲ ὅλη τὴν κτίση. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς κατέχει ἀπὸ τὴ φύση του τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, μέσῳ τοῦ Ὁποίου ἐπιτελοῦσε ὅλα τὰ θαύματά Του, πέθανε στὸν σταυρὸ καὶ ἀναστήθηκε ἀπὸ τοὺς νεκροὺς καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὸ ὁ ἴδιος ἐκχέει τὸ Πνεῦμα Του, τὸ Ὅποιο μᾶς θεοποιεῖ καὶ μᾶς μεταβάλλει σὲ θεοὺς ἐν Πνεύματι¹².

Καὶ μέσῳ τοῦ Συμεῶν ἀρχίζει μία αὐξανόμενη πνευματολογικὴ ἐπικέντρωση στὴν πατερικὴ καὶ βυζαντινὴ θεολογία καὶ πνευματικότητα.

11. Τροπάριο τῆς Ἀκολουθίας τῶν Μεγάλων Ὁρῶν τῆς ἐορτῆς τῶν Χριστουγέννων.

12. Πρβλ. Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου, Ὕμνοι, 51: Syméon le Nouveau Théologien, *Hymnes III* (SChr 196), Paris 1973, 51, 85-100, σσ. 190-192.

Αυτό έχει πολύ σαφές αποτέλεσμα κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο, ειδικά στην περίπτωση του Γρηγορίου Παλαμά¹³ και επίσης σήμερα στη σύγχρονη ορθόδοξη θεολογία. Άλλα σὲ αὐτὸ τὸ θέμα ὁ Συμεὼν δὲν εἶναι καινοτόμος. Ἀντίθετα, στέκεται στὴ μυστικὴ παράδοση τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας – γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὸν τίτλο τοῦ διασημοῦ βιβλίου τοῦ Βλαντιμίρ Λόσκυ. Ἦδη ὁ Μ. Βασίλειος στὸ ἔργο του *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος* καὶ ἰδιαίτερα ὁ ψευδο-Μακάριος στὶς *Πνευματικὲς Ὁμιλίες* του εἶχαν καταδείξει τὴν πνευματολογικὴ βάση τῆς θέωσης. Καὶ θὰ θέλαμε νὰ συνοψίσουμε αὐτὴν τὴν ἀντίληψη μέσῳ τῆς δήλωσης τοῦ Μ. Ἀθανασίου: «Ὁ Θεὸς ἔγινε σαρκοφόρος (δηλαδὴ ὅτι εἶναι φορέας τῆς σάρκας), ἔτσι ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ μπορέσει νὰ καταστῆ πνευματοφόρος, κομιστὴς τοῦ Πνεύματος¹⁴. Ἡ ἐνσάρκωση, ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ εἶναι προσανατολισμένες πρὸς τὴν Πεντηχοστή, στὸ νὰ καταστήσουν τὸν ἄνθρωπο νὰ γίνῃ ἀπολύτως «πνευματικὸς», μέσῳ τῆς διείσδυσης τοῦ Πνεύματος στὴ βαθύτερη σφαῖρα τῆς δημιουργίας. Τὴν ἴδια στιγμή ὁ Ἀθανασιανὸς τύπος εἶναι ἐντελῶς παράλληλος μὲ ἄλλους, στοὺς ὁποίους ὁ δεῦτερος ὅρος δηλώνει: «ἔτσι ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ μπορέσει νὰ γίνῃ Θεός». Ἀπὸ ἐδῶ μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι γιὰ τὸν ἐπίσκοπο τῆς Ἀλεξάνδρειας, ὅπως καὶ γιὰ ὅλη τὴν ἀνατολικὴ παράδοση, ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ γίνῃ Θεὸς μόνο ἐὰν καταστῆ κομιστὴς τοῦ Πνεύματος.

Ὁ Συμεὼν ἐνοποιεῖ ὅλες τὶς προοπτικὲς λέγοντας: «ἀνέλαβε τὴν σάρκα μου / καὶ δέδωκέ μοι πνεῦμα, // καὶ γέγονα καὶ γὰρ θεὸς / τῇ χάριτι τῆ θείας»¹⁵.

Καὶ αὐτὴ ἡ δυναμικὴ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος καὶ ὀλόκληρης τῆς Ἁγίας Τριάδος εἶναι ἰδιαίτερος ἐνεργὴ στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας¹⁶. Στὰ πρῶτα ἑπτὰ κεφάλαια τῆς *Μυσταγωγίας* του, ὁ Μάξιμος ἐκθέτει ἓνα εἶδος «ὄντολογίας» τῆς Ἐκκλησίας. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο τῶν παραδοσιακῶν μυσταγωγικῶν πραγματειῶν ὁ Μάξιμος ἀνακαλύπτει

13. Πρὸβλ. Jacques Lison, *L'esprit répandu: la pneumatologie de Grégoire Palamas*, Paris 1994.

14. Μ. Ἀθανασίου, *De incarnatione* 8: PG 26, 996 C: «Αὐτός ἐστὶ σαρκόφορος, καὶ ἡμεῖς ἄνθρωποι πνευματοφόροι».

15. *Θείων ἐρώτων Ὑμνοί*, 25.

16. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς λέγει (*Discourses on Images*, 2, 16ff PG 94, 1301ff.): «Ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Πνεύματος».

στήν οὐσία τῆς Ἐκκλησίας τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ ποὺ μεταμορφώνει ὁλόκληρη τὴ δημιουργία, ὀδηγώντας τὴν σὲ Αὐτόν τὴν Ἐκκλησία ὡς “*locus deificationis*” (τόπος θεώσεως), ἢ, ὅπως ἐπιβεβαιώνει ὁ σύγχρονος ὀρθόδοξος θεολόγος Γ. Μαντζαρίδης, ὡς «τὴν κοινότητα τῆς θέωσης». Καὶ ἡ θεία λειτουργία εἶναι ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ ἢ ἐκ νέου παρουσίαση τῆς ἀναφορᾶς τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας πρὸς τὴ θέωση καὶ τὴ φωτεινὴ μεταμόρφωση μέσα ἀπὸ τὴ δόξα τοῦ Θεοῦ. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς διαδικασίας τὰ μυστήρια ἐμφανίζονται ὡς δυναμικὰ τμήματα τοῦ κόσμου ποὺ ἔχει ἤδη μεταμορφωθεῖ ἀπὸ τὴν δύναμιν τοῦ Παναγίου Πνεύματος. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἤδη ὁ Ἰγνάτιος μιλοῦσε γιὰ τὴν Εὐχαριστία ὡς σῶμα πνευματικόν, πρᾶγμα ἤδη ὀλοφάνερο στὸ Σῶμα τοῦ Θεοῦ. Ὁ Συμεὼν ἀκολουθεῖ τὸν Ἐφραῖμ καὶ ἄλλους Σύρους θεολόγους, ὅταν βλέπει στήν Εὐχαριστία τὸν φλέγοντα ἄνθρακα τοῦ Ἡσαΐα¹⁷. Καὶ φλεγόμενοι ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἄνθρακα εἶναι οἱ ἅγιοι, τοὺς ὁποίους ἔχει διαπεράσει ἢ φλόγα τῆς δόξας τοῦ Θεοῦ, ὅπως λέει ὁ Συμεὼν:

«Εἰσαγάγη τις πῦρ ἐν κόλπῳ, φησὶν ὁ Σοφός, τὰ δὲ ἰμάτια οὐ κατακαύσει»; Ἐγὼ δὲ φημι: τίς τὸ ἄστεκτον καὶ οὐράνιον πῦρ ἐν καρδίᾳ δεξάμενος, οὐ πυρωθήσεται καὶ λαμπρυνθήσεται καὶ τὰς τῆς θεότητος αὐγάσει καὶ αὐτὸς ἀστραπὰς κατὰ ἀναλογίαν τῆς καθάρσεως καὶ τῆς μετοχῆς τοῦ πυρός· ἢ γὰρ μετοχὴ τῆ καθάρσει, τῆ δὲ μεθεξεί συνέπεται κάθαρσις· τούτου δὲ γενομένου, Θεὸς ὅλος κατὰ χάριν ὁ ἄνθρωπος γίνεται¹⁸.

Οἱ ἅγιοι ἐπομένως εἶναι ἢ «χώρα» τοῦ Ἁγίου Πνεύματος¹⁹, ὅπως εἶπε ὁ Μ. Βασίλειος. Καὶ πρώτη ἀπὸ ὅλους ἢ Ὑπεραγία Θεοτόκος, ἢ φλεγόμενη βᾶτος ἀπὸ τὴ φωτιὰ τοῦ Πνεύματος²⁰, τὸ «πλοῖο τῆς

17. Ἐπίσης ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ὁμιλεῖ περὶ τῆς συμμετοχῆς στὸ θεῖο πῦρ μέσῳ τῆς Εὐχαριστίας. Πρβλ. Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, βιβλίον IV, κεφ. 13.

18. Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου, *Κεφάλαια Θεολογικά* 3, 59.

19. Πρβλ. Μ. Βασιλείου, *De Spiritu Sancto: Traité du Saint-Esprit*, Texte grec, introduction et traduction de Benoît Pruche, O. P. (SChr 17), Paris 1947, κεφ. 26, 61, 52b, σ. 228.

20. Πρβλ. Philoxenus of Mabbug, *Homily 9*, 260ff (SC 44, pp. 247ff.): “The burning bush was an image of the Mother of God. When Moses wanted to approach, God said to him: Put off your shoes from your feet, for the place on which you are standing is holy ground! If the ground on which Moses saw the image of the Mother of God was holy,

φωτιᾶς»²¹, ἡ σκηνὴ τῆς συνάντησης, τὸ βιβλίον τοῦ Θεοῦ γραμμένο μὲ τὸ φτερό τοῦ Πνεύματος. Εἶναι ὁ Οὐρανὸς ἐπὶ γῆς²², μεταμορφωμένη ἤδη ἀπὸ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα μὲ τὴ σάρκα καὶ τὴ βούλησίν της, δείχνοντας ἐκ τῶν προτέρων τὸν προορισμὸ τῆς ἀνθρωπότητος.

Καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα κομμάτι τοῦ κόσμου ἢ ἓνας μικρόκοσμος –ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Μάξιμος ἀκολουθώντας μία ἀρχαία φιλοσοφικο-θρησκευτικὴ παράδοση– ἓνας εἰδικὸς θύλακας ὅπου ἡ ὕλη καὶ τὸ πνεῦμα εἶναι βαθιὰ συνυφασμένα. Ἔτσι εἶναι δύσκολο νὰ ἀποδώσει κάποιος στὸν Küng διῆρισμὸ ὕλης καὶ πνεύματος. Τὸ ἀνθρώπινο ὄν ἔχει μία προνομιακὴ θέση σὲ ὀλόκληρη τὴν κοσμικὴ πραγματικότητα. Μέσα ἀπὸ τὰ δικά του μέρη ὁ ἄνθρωπος βρίσκει τὸν ἑαυτό του ποῦ συνδέεται μὲ τὸν μακράνθρωπον. Ἀπὸ ἐδῶ μπορεῖ κάποιος νὰ συμπεράνει ὅτι ὁ προορισμὸς τῆς δημιουργίας δὲν διαχωρίζεται ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη συνειδητοποίηση ἢ ἀποτυχία, ὅπως τὸ περίφημο ὄγδοο κεφάλαιο τῆς πρὸς Ῥωμαίους ἐπιβεβαίωσε. Μέσα ἀπὸ τὴν ἁμαρτία εἰσῆλθε διαίρεση στὴ δημιουργία. Στὸ περίφημο κεφάλαιο 41 τῶν Ἐρωταποκρίσεων ὁ Μάξιμος παρουσιάζει τὸν ἀντίστροφο τρόπο. Τὸ ἀνθρώπινο ὄν βρίσκει στὸν ἑαυτό του τὴν ἐπιθυμία νὰ ἐνοποιήσῃ τὸ σύνολο τῆς δημιουργίας, παρουσιάζοντάς τὴν στὸν Θεὸ ὡς μία «κοσμικὴ λειτουργία», ὅπως λέει ὁ von Balthasar. Καὶ κατὰ τὴν ἐνοποίηση ὀλόκληρης τῆς πραγματικότητος πρέπει νὰ ἀναφερθοῦμε σὲ μία ἔννοια-κλειδί στὸν Μαξίμιο προβληματισμὸ: *περιχώρησις*. Ἀρχικὰ ἦταν ἓνας στωικὸς ὅρος ποῦ σχεδιάσθηκε γιὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὸ μείγμα τῶν στοιχείων μέσα στὸν φυσικὸ κόσμον καὶ εἰσῆχθη στὴν Χριστολογία, προκειμένου νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἀμοιβαία πρόσληψη τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρώπινης ἐνέργειας στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Γνωρίζουμε πῶς μετέτρεψε ὁ Μάξιμος τὸ Χαλκηδόνειο μοντέλο σὲ κλειδί κατανόησης τῆς ὅλης πραγματικότητος. Τὸ ἀνθρώπινο ὄν εἶναι μέσα στὸ πλαίσιο τῆς δικῆς

how much more holy will the image itself be!”.

21. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Homily III*, 5 on the Dormition: *On the Dormition of Mary*, *Early Patristic Homilies*, Translation and Introduction by Brian E. Daley, S. J. Crestwood, New York 1997, σ. 237. Ὁ Ῥωμανὸς ὁ Μελωδὸς ἀποκαλεῖ τὴν κοιλία τῆς «κλίβανος πλήρης πυρός ... ἡ ἄμεμπτος γαστήρ σου». Romanos le Melode, *Himnes* (SChr 110), Paris 1965, IX. Annunciation, Str. 15, σ. 36.

22. Pseudo-John of Damascus, *Homily in the Nativity of the Mother of God*, στό: *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, ed. B. Kotter, τόμ. V, 3, σσ. 171, 7-9.

του συγκρότησης μία δυναμική σύνθεση, όπου τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ δὲν παύουν νὰ διαπερνοῦν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο. Ἡ *περιχώρησις* εἶναι μία κυκλικὴ καὶ αὐξάνομενη διείσδυση τῶν ἀντιθέτων, ὅπου αὐτὰ δὲν καταστρέφονται, ἀλλὰ συντηροῦνται καὶ προσλαμβάνονται σὲ μία ἀνώτερη σύνθεση. Καὶ αὐτὴ ἡ *περιχώρησις* ἐξηγεῖ ἐπίσης στὸ σύνολό της τὴ δυναμικὴ πραγματικότητα, ψυχὴ καὶ σῶμα, νοῦ καὶ αἰσθήσεις, νόηση καὶ αἴσθηση, νοητὸ καὶ αἰσθητὸ κόσμος, πνεῦμα καὶ ὕλη²³. Μέσα ἀπὸ τὴ γνώση καὶ τὴν ἀγάπη ὁ ἄνθρωπος προχωρεῖ ἐνοποιώντας σταδιακὰ ὅλη τὴ δημιουργία, μέχρι νὰ ἐνωθεῖ στὴ σχέση της πρὸς τὸν Δημιουργό. Στὴν ἀνοδό του πρὸς τὸν Θεὸ ὁ ἄνθρωπος ὁδηγεῖ ἐν συνεχείᾳ τὴ δημιουργία σὲ μία ἀναφορά, στὸ τελικὸ νόημά της κατὰ Θεόν. Μόνον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐπιτυγχάνει ὁ κόσμος τὴν πληρότητα τῆς αἰσθήσεως. Μόνον ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ὀνομάσει τὸν κόσμον· τὸ σύμπαν εἶναι ἡ «κατοικία» τῆς δόξας τοῦ Θεοῦ. Σὲ μία πρώιμη Ὀμιλία γιὰ τὸ Μέγα Σάββατο διαβάζουμε ὅτι κατὰ τὸν Ὅρθρο ἐκείνης τῆς ἡμέρας λέγει ὁ Χριστὸς στὸν Ἀδὰμ εὐρισκόμενος στὸν Ἄδη:

Ἀλλὰ σήκω ἄς φύγουμε ἀπὸ ἐδῶ. Ὁ ἐχθρός σου σὲ ἐξόρισε ἀπὸ τὴ γῆ τοῦ παραδείσου. Ἐγὼ θὰ σὲ ἐπαναφέρω, ὄχι πλέον στὸν παράδεισο, ἀλλὰ στὸν θρόνον τοῦ οὐρανοῦ. Σοῦ ἀρνήθηκα τὸ δένδρο τῆς ζωῆς, ποῦ ἦταν μία μορφή (σύμβολο), ἀλλὰ τώρα ἐγὼ ὁ ἴδιος εἶμαι ἐνωμένος μὲ ἐσένα, ἐγὼ ποῦ εἶμαι ἡ ζωὴ. Ἀπέστειλα τὰ χερουβείμ νὰ σᾶς φυλάνε ὅπως θὰ ἔκαναν σὲ σκλάβους· τώρα κάνω τὰ χερουβείμ νὰ σὲ λατρεύουν, ὅπως θὰ ἔκαναν στὸν Θεό.

Ὁ χερουβικός θρόνος ἔχει ἐτοιμαστῆ, οἱ μεταφορεῖς εἶναι ἐτοιμοὶ καὶ περιμένουν, ὁ νυφικός θάλαμος εἶναι τακτοποιημένος, τὸ φαγητὸ ἔχει προσφερθεῖ, οἱ αἰώνιες κατοικίες καὶ τὰ δωμάτια εἶναι σὲ ἐτοιμότητα, οἱ θησαυροὶ τῶν ἀγαθῶν ἔχουν ἀνοίξει· ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἔχει ἐτοιμαστῆ πρὸ τῶν αἰώνων.

Ὅμως, ἔχοντας φθάσει σὲ αὐτὸ τὸ ὄριο, ὁ ἄνθρωπος καὶ ὀλόκληρη ἡ δημιουργία ἐν αὐτῷ, ὁ μικρόκοσμος, εἰσέρχεται μέσα στὴ μυστικὴ καὶ ἀποφατικὴ ἔνωσή του μὲ τὸν Θεό. Ἐπίσης, ἐδῶ ἐπέρχεται ἡ *περιχώρησις*. Ὁ Θεὸς καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀλληλοδιαπλέκονται τελείως ὁ

23. Πρὸβλ. Pablo Argárate, “Τί τῶν ὄλων συνεκτικώτατον ἐργαστήριον. El hombre como mediador en el pensamiento de Máximo el Confesor”, *Orientalia Christiana Periodica*, τ. 66 (2000), σσ. 331-332.

Ένας με τὸν ἄλλο («ὄλος ὄλω περιχωρήσας ὀλικῶς τῷ Θεῷ»)²⁴. Καὶ ἐδῶ οἱ μυστικοὶ θεολόγοι ὅπως ὁ Μάξιμος ἢ ὁ Συμεὼν δὲν ἀποφεύγουν νὰ χρησιμοποιοῦν μία γαμήλια ὀρολογία: ἡ θέωση εἶναι τὸ φοβερὸ καὶ ἱερὸ μυστήριον τῆς γαμήλιας ἔνωσης καὶ σύζευξης («τῇ ὑπεραληθεστάτῃ καὶ ὑπεραγάθῳ κοίτῃ τοῦ Θεοῦ»), μετὰ τὴν ὁποία ἡ ὄλη ἄνοδος τοῦ ἀνθρώπου καθίσταται ἓνα κίνημα τοῦ ἔρωτος. Ἡ ἐνότητα εἶναι μία ἐρωτικὴ μείξις («κατ' ἐρωτικὴν τινα σύγκρασιν»), ποὺ δημιουργεῖ μία θεϊκὴ συμβίωση («τὴν ἄχραντον καὶ θεϊαν μυστικῶς δημιουργοῦσα συμβίωσιν»), σὲ μία συνεχῆ ἡδονή («ἀδιάσπαστος ἡδονή»), τὴν χαρὰ μιᾶς ἀδιαίρετης ἔνωσης²⁵.

Ἀλλὰ γιὰ νὰ μνηθεῖ ὁ ἄνθρωπος σὲ αὐτὸ τὸ φοβερὸ μυστήριον, εἶναι ἀπαραίτητον νὰ συνεργασθεῖ μετὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ. Οἱ Πατέρες συγγλίνουσι τὴν ἐπισήμανση τῆς συνεργείας τοῦ ἀνθρώπου. Μετὰ ἀπὸ τὴν πτώση τοῦ Ἀδάμ ὁ ἄνθρωπος ὑφίσταται τὰ δεινὰ μιᾶς καταστροφῆς: εἶναι ἀποδομημένος καὶ διαιρεμένος. Ἡ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἂν καὶ παραμένει, καθίσταται ἀσαφὴς καὶ τὸ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ ἔχει διαγραφεῖ ἀπὸ τὸ πρόσωπό του. Ἀντίθετα, ὀλόκληρη ἡ πνευματικὴ ἀνάβαση τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται ἐν τῇ ἀνάκτησιν τῶν θεϊῶν στοιχείων σὲ αὐτὸ τὸ θλιμμένο πρόσωπον. Αὐτὲς εἶναι οἱ ἀρετὲς, ζωγραφισμέναι ἀπὸ τὸν θεῖον ζωγράφον²⁶, τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Μετὰ τὴν μίαν πινελίαν μετὰ τὴν ἄλλη, τὸ ἴδιον τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἀναζωγραφίζει προοδευτικὰ στὸν ἄνθρωπον τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, τὴν εἰκόνα τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ, τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ. Ἡ θέωση καθίσταται τότε ἡ διαδικασίαν τῆς Χριστοποιήσεως ποὺ συντελεῖται ἀπὸ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς. Καὶ ἡ πλήρης εἰκόνα ἐπιτυγχάνεται μόνον μετὰ τὴν ἀρετὴν τῆς ἀγάπης. Σὲ αὐτὴν ἐπικεντρώνεται ὁ ἅγιος Μάξιμος ἐν τῇ δευτέρῃ ἐπιστολῇ του. Μάλιστα λέγει: «Τίποτε δὲν εἶναι πρὸς τὸ θεῖον ἀπὸ τὴν ἀγάπην, τίποτε δὲν εἶναι πρὸς τὸ μυστηριώδες, τίποτε δὲν εἶναι πρὸς τὸ ὑψιστόν γιὰ τὴν θέωση... Τὸ μυστήριον τῆς ἀγάπης μᾶς μεταβάλλει ἀπὸ ἀνθρώπους σὲ θεούς»²⁷.

24. *Ερωταποκρίσεις* 41.

25. *Thal.* 513d-516A.

26. Στὴν ἴδια συνάφεια πρβλ. καὶ τοὺς Ὠριγένη, Γρηγόριον Νύσσης καὶ κυρίως τὸν Διάδοχον Φωτικῆς, *Capita Gnostica*, 89.

27. *Ep.* 2, 393 BC.

Ἄλλα ἂν ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ τελευταία πινελιά τοῦ θεοῦ ζωγράφου, ὁ Μάξιμος προχωρεῖ περαιτέρω, ὅταν ἐπιμένει σὲ μία εἰδικὴ μορφή τῆς ἀγάπης ὡς τὴν κορυφώση τῆς θεώσεως. Πρῶτα ἀπὸ ὅλα ἐπιβεβαιώνει τὴ θέωση τοῦ πάσχοντος ἀνθρώπου ποὺ δέχεται αὐτὸν τὸν πόνο ὡς μία συμμόρφωσή του μὲ τὸν Χριστό, ἀλλὰ ἀργότερα ὁ ἴδιος συγγραφέας μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι ἡ κορυφώση τῆς θεώσεως ἔγκειται στὴν εὐσπλαχνία²⁸. Μόνο τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο ποὺ ἀκτινοβολεῖ ἀπὸ τὴν εὐσπλαχνία μπορεῖ νὰ ἀντανακλᾷ τὴν ἀπρόσιτη εἰκόνα τοῦ Πατέρα, ὅπως τὸ ἐκφράζει ὁ Ἰσαὰκ ὁ Σύρος:

Ἐφησε αὐτὸ νὰ εἶναι γιὰ σένα μία φωτεινὴ ἔνδειξη ὅτι ἡ ψυχὴ σου ἔχει ἐγγίσει τὴ διαυγὴ καθαρότητα: ὅταν, μετὰ ἀπὸ διεξοδικὴ ἐξέταση τοῦ ἑαυτοῦ σου, θὰ διαπιστώσεις ὅτι εἶσαι γεμάτος ἀπὸ ἔλεος γιὰ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα καὶ ὅτι ἡ καρδιά σου ἔχει προσβληθεῖ ἀπὸ τὴ σφοδρότητα τῆς εὐσπλαχνίας σου πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ σὲ καταφλέγει ὅπως ἡ φωτιά, χωρὶς νὰ κάνεις διακρίσεις μεταξὺ τῶν προσώπων. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ὅταν εἶναι συνεχῶς παρών, θὰ σοῦ ἀποκαλυφθεῖ ἡ εἰκόνα τοῦ οὐράνιου Πατέρα²⁹.

Μόνο μία καρδιά ποὺ φλέγεται ἀπὸ τὴ φιλάνθρωπία τοῦ Θεοῦ μπορεῖ νὰ κάνει παρόντα τὸν Θεὸ στὸν κόσμο. Μόνον ὅταν ὁ ἄνθρωπος σύρεται ἀπὸ τὴν ἀγάπη γιὰ κάθε ἄνθρωπο καὶ κάθε πλάσμα θὰ ἀντικατοπτρίζει αὐτὴν τὴ δόξα³⁰. μόνον ὅταν ὁδηγεῖται ἀπὸ τὸν μανικὸ ἔρωτα τοῦ Θεοῦ, τὸν μανικὸ ἔρωτα³¹ πρὸς τὴ δημιουργία, ὅπως τὸ διατύπωσε ὁ Νικόλαος Καβάσιλας, μπορεῖ νὰ ὀνομάζεται ἐπὶ γῆς θεός. Ἄς ἀκούσουμε καὶ πάλι τὸν ἀββᾶ Ἰσαάκ:

28. Πρὸβλ. τὸν Γρηγόριο Νύσσης ποὺ ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι τὸ ἔλεος θεοποιεῖ τὸν ἄνθρωπο, διαμορφώνοντας τὴν καρδιά του καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ· cf. *Homily on love to the poor*, I. Ὁ Ἡσύχιος ὁμιλεῖ περὶ μιᾶς «θεϊκῆς τρυφερότητας τῆς καρδιάς» (*To Theodoulos CXIII, I, 158*).

29. Isaac the Syrian, *The Ascetical Homilies*, Translated by the Holy Transfiguration Monastery [D. Miller], Boston 1984, Additional Homilies, III, σ. 392.

30. Πρὸβλ. Isaac the Syrian, *Homily 1*, 34, σ. 7.

31. Ὁ Angelus Silesius βεβαιώνει: “I know that without me God cannot live even an instant”.

Και τί είναι ή ἐλεήμων καρδιά; Είναι ή ἀνάφλεξη τῆς καρδίας γιά χάρη ὀλόκληρης τῆς δημιουργίας, γιά τοὺς ἀνθρώπους, γιά τὰ πουλιά, γιά τὰ ζῶα, γιά τοὺς δαίμονες, καὶ γιά κάθε δημιούργημα· καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάμνηση καὶ τῆ θεά τους ἀπὸ τὰ μάτια ἐνὸς φιλεύσπλαχνου ἀνθρώπου ρέουν ἄφθονα δάκρυα. Ἀπὸ τὸ ἰσχυρὸ καὶ ἀκατάβλητο ἔλεος ποὺ καταλαμβάνει τὴν καρδιά του καὶ ἀπὸ τὴ μεγάλη εὐσπλαχνία του, ή καρδιά του καθίσταται ταπεινὴ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἀνεχθεῖ νὰ ἀκούσει ἢ νὰ δεῖ κανέναν τραυματισμὸ ἀπὸ μικρὴ θλίψη στὴ δημιουργία. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν προσφέρει διαρκῶς ἔνδακρυ προσευχή, ἀκόμη καὶ γιά τὰ ἄλογα θηρία, ἀκόμη καὶ γιά τοὺς ἐχθροὺς τῆς ἀλήθειας, καὶ γιά ἐκείνους ποὺ τὸν βλάπτουν, ἐπειδὴ πρέπει νὰ προστατευθοῦν καὶ νὰ λάβουν τὸ ἔλεος. Καὶ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο προσεύχεται ἀκόμη καὶ γιά τὰ ἐρπετά, λόγῳ τῆς μεγάλης εὐσπλαχνίας ποὺ φλέγει χωρὶς μέτρο τὴν καρδιά του καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ³².

Ὁ Μάξιμος, στὸ τέλος τῆς *Μυσταγωγίας* του –ὅπου, ὅπως εἶδαμε, παρουσιάζει τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴ Θεία Λειτουργία καὶ τὰ μυστήριά της ὡς μία δυναμικὴ διαδικασία μεταμόρφωσης τοῦ κόσμου– φθάνει νὰ παρουσιάσει τὸ ἀποκορύφωμα τῆς πνευματικῆς ζωῆς, τὴν ἔσχατη λέξη γιά τὸν ἄνθρωπο. Ὁ τεθεωμένος ἄνθρωπος εἶναι ἕνας ἄλλος καλὸς Σαμαρείτης³³. Μόνον ἐκεῖνος ποὺ νοιάζεται γιά τοὺς ἀδελφούς του μὲ τὸν ἴδιο θεϊκὸ τρόπο³⁴ καὶ τοὺς θεραπεύει μὲ τὸν θεϊκὸ αὐτὸ τρόπο³⁵ ἐπιτυγχάνει τὴν τέλεια μίμησην τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ἂν ὁ Θεὸς ταυτίζεται μὲ τοὺς ἐνδεεῖς –λέγει ὁ Μάξιμος–, αὐτὸ γίνεται μέσα ἀπὸ τὴ θεία εὐσπλαχνία Του, μὲ τὸ νὰ καθίσταται ὁ ἴδιος πτωχὸς γιά ἐμᾶς καὶ λαμβάνοντας ἐπάνω Του μὲ συμπάθεια τὰ βάσανα κάθε ἀνθρώπου καὶ ὑποφέροντας πάντοτε μυστικὰ μέσα ἀπὸ τὴν ἀγαθότητά Του μέχρι τὴ συντέλεια τοῦ κόσμου, ἀναλογικὰ μὲ τὸν πόνο κάθε ἀνθρώπου· τότε ὅλο καὶ περισσότερο θὰ ἄξιζε νὰ θεωρηθεῖ θεὸς («ἔσται θεός») ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος μιμεῖται τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ («ὁ κατὰ μίμησην τοῦ Θεοῦ»), γιά τοὺς ἀνθρώπους («διὰ φιλανθρωπίαν»), ἐπουλώνοντας ὁ ἴδιος τοὺς πόνους ὅσων ὑποφέρουν μὲ ἕναν θεϊκὸ

32. Isaac the Syrian, *Hom.* 37, σσ. 344-345.

33. Ὅλοι μας εἴμαστε ὑπεύθυνοι γιά ὅλους μας, ὅπως ὁ π. Ζωσιμᾶς λέγει στοὺς *Ἀδελφούς Καραμάζωφ*. Ὁ Soloviev ἐπιβεβαιώνει ὅτι θὰ σωθεῖ ἐκεῖνος ποὺ σώζει τοὺς ἄλλους.

34. *Myst.* 24, 713 B.

35. *Thal.* 725 BC.

τρόπο, και δείχνει τὴν ἴδια συμπεριφορά, ὅπως ὁ Θεὸς μὲ τὸν βαθμὸ τῆς πρόνοιᾶς του γιὰ τὴ σωτηρία τῶν ἄλλων³⁶. Στὴν ἴδια γραμμὴ ὁ Vladimir Soloviev ἐπιβεβαιώνει ὅτι θὰ σωθεῖ αὐτὸς ποὺ σώζει τοὺς ἄλλους.

Ἡ φιλανθρωπία εἶναι τὸ κίνητρο τῆς ἐνσάρκωσης καὶ τῆς θέωσης· εἶναι ἡ κινήτρια δύναμη ὁλόκληρης τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας, τὸ ἀκατάβλητο καὶ φλέγον πάθος τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Αὐτὸ ἐκφράζεται στοὺς ὕμνους τοῦ Ἐπιταφίου στὸν Ὅρθρο τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, ποὺ συνοφίζουν τὸ Πασχάλιο μυστήριον, καὶ μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ σύνολο τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας: «Κατῆλθες στὴ γῆ, Κύριε, γιὰ νὰ σώσεις τὸν Ἀδάμ· καὶ ἐπειδὴ δὲν τὸν βρῆκες πάνω στὴ γῆ, κατῆλθες στὸν Ἄδη, ἐπιζητώντας νὰ τὸν ἀπελευθερώσεις»³⁷. Μὲ παρόμοιο τόνο ψάλλει ὁ Ρωμανὸς ὁ Μελωδός: «Κατῆλθε στὴ γῆ γιὰ νὰ τὸν πάρει ἐπάνω / ἔγινε θνητός, προκειμένου νὰ γίνεις θεός / καὶ νὰ ἐνδυθεῖς τὸ ἀρχαῖο κάλλος»³⁸.

Μόνον ὅποιος φλέγεται ἀπὸ αὐτὸν τὸν μανικὸν ἔρωτα ἀντανακλᾷ τὸ τέλειο πρόσωπο τοῦ ἀνθρώπου. Διότι, ὅπως ἔγραψε ὁ καρδινάλιος Schönborn, «Παραδόξως, αὐτὸ δὲν εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ εἶναι ἕνας ἀπλὸς ἄνθρωπος, ἕνας ἀληθινὸς ἄνθρωπος...»³⁹. Μποροῦμε νὰ ἀνακαλέσουμε ἐδῶ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ, μετὰ ἀπὸ τὶς κατηγορίες τοῦ Μεγάλου Ἱεροεξεταστῆ στοὺς Ἀδελφούς Καραμάζωφ τοῦ Φιοντόρ Ντοστογιέφσκυ. Ἡ μοναδικὴ ἀπάντησή του ἦταν ἕνα σιωπηρὸ φιλὶ στὰ χεῖλη τοῦ κριτῆ του⁴⁰. Ὅπως εἶπε ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμάς: «μία λέξη

36. *Myst.* 24, 71 AB.

37. Ἡ ἀπόδοση δική μας· πρβλ. μὲ κάποιες διαφορές: *The Lenten Triodion*, Translated from the original Greek by Mother Mary and Archimandrite Kallistos Ware, London 1978, σ. 625.

38. Romanos Melodus, *Hymn on the Epiphany*. Romanos le Melode, *Himnes* (SChr 110), Paris 1965, XVII. L'Épiphanie, Str. 3, σ. 274.

39. „Paradoxerweise genügt es nicht, bloßer Mensch zu sein, um wahrer Mensch zu werden...“, στό: Christoph von Schönborn, „Soll der Mensch Gott werden?“, Chr. Schönborn, *Existenz im Übergang. Pilgerschaft. Reinkarnation. Vergöttlichung*, Einsiedeln-Trier 1987, σ. 48.

40. Πρβλ. κεφ. 5: “When the Inquisitor ceased speaking he waited some time for his Prisoner to answer him. His silence weighed down upon him. He saw that the Prisoner had listened intently all the time, looking gently in his face and evidently not wishing to reply. The old man longed for him to say something, however bitter and terrible. But He suddenly approached the old man in silence and softly kissed him on his bloodless

μπορεί νὰ ἀντιμετωπίσει μία ἄλλη λέξη, ἀλλὰ ποιὰ λέξη μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει τὴ ζωὴ;». Μόνον αὐτὸς ποὺ ἔλκεται ἀπὸ μία ἔντονη συμπάθεια γιὰ τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὶς ἀδελφές του⁴¹, ἀλλὰ εἰδικὰ γιὰ ἐκείνους ποὺ ὑποφέρουν, μπορεῖ νὰ προβάλλει τὴν τέλεια καὶ λαμπρὴ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ⁴² καὶ τῆς δόξας Του⁴³ στὸν κόσμο. *Ecce homo* (Ἴδε ὁ ἄνθρωπος)!⁴⁴

Αὐτοὶ εἶναι οἱ ἄνδρες καὶ οἱ γυναῖκες ποὺ ὑπηρετοῦν σὲ μέρη ὅπου παιδιὰ μὲ εἰδικὲς ἀνάγκες, ἄστεγοι ἄνθρωποι, οἱ πρόσφυγες σήμερα, ζοῦν καὶ ὑποφέρουν, σὲ χώρους κοινωνικὰ μειονεκτούντων ἀτόμων, φτωχῶν, κακοποιημένων, περιθωριοποιημένων, διωκομένων οἱ ἄνθρωποι ποὺ φροντίζουν ὅσους ζοῦν ἀσυνήθιστες καταστάσεις, ἐκείνους ποὺ ἔχουν συνθλιβεῖ ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὶς τρομερὲς ἐμπειρίες τῆς, ἄνδρες καὶ γυναῖκες «τοῦ πόνου, ἐξοικειωμένους μὲ τὴν ἀναπηρία, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἄλλοι κρύβουν τὰ πρόσωπά τους»⁴⁵, ἀνακαλώντας στὴ σκέψη μας τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι «δὲν εἶχαν καμμία μορφὴ ἢ μεγαλεῖο». Εἶναι τὴν ἴδια στιγμὴ ὁ βυζαντινὸς Παντοκράτωρ. Μᾶς δείχνει τὸν δρόμο πρὸς τὴν θέωση· μᾶς δείχνει τὸν δρόμο τοῦ ἀληθινοῦ

---

aged lips. That was all his answer. The old man shuddered. His lips moved. He went to the door, opened it, and said to Him: 'Go, and come no more... come not at all, never, never!' And he let Him out into the dark alleys of the town. The Prisoner went away".

41. "They said of abba Macarius that he became as it is written a god upon earth, because just as God protects the world, so abba Macarius would cover the faults that he saw as though he did not see them, and those which he heard as though he did not hear them".

42. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης λέγει: «ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο τοῦ Θεοῦ» (PG 44, 446 B).

43. Πρβλ. Ἦσ. 58, 6-8: «οὐχὶ τοιαύτην νηστείαν ἐγὼ ἐξελεξάμην, λέγει Κύριος, ἀλλὰ λύε πάντα σύνδεσμον ἀδικίας, διάλυε στραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων, ἀπόστειλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει καὶ πᾶσαν συγγραφὴν ἄδικον διάσπα· διὰ θρυπτε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου καὶ πτωχοὺς ἀστέγους εἴσαγε εἰς τὸν οἶκόν σου ἐὰν ἴδῃς γυμνόν, περιβάλε, καὶ ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψει. τότε ῥαγήσεται πρῶτον τὸ φῶς σου, καὶ τὰ ἰάματά σου ταχὺ ἀνατελεῖ, καὶ προπορεύεται ἐμπροσθέν σου ἡ δικαιοσύνη σου, καὶ ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ περιστελεῖ σε».

44. Ὁ διάσημος σύγχρονος ὀρθόδοξος θεολόγος D. Staniloae ὑποστηρίζει: "The glory to which every human being is called consists in becoming more according to God's image, in becoming always more human".

45. Πρβλ. Ἦσ. 53, 2-3.

ἔξανθρωπισμοῦ ὅταν λέει: «Γίνεσθε οὖν οἰκτίρομονες καθὼς καὶ ὁ Πατὴρ ἡμῶν οἰκτίρων ἐστὶ»⁴⁶.

SUMMARY

Can we still talk about deification (*theosis*) today?

By Pablo Argárate, *Professor*
University of Graz, Austria

Swiss Roman-Catholic theologian Hans Küng, in his famous book *Christ Sein (On Being Christian)*, criticized the doctrine of theosis as being non-Christian and, chiefly, irrelevant for women and men today. My study deals with this and similar criticisms, delving in detail into the Patristic and Byzantine understanding of deification, and eventually considering if theosis could have any significance at all for the contemporary world.

---

46. Λουκ. 6, 36. Ὁ Γρηγόριος Σιναΐτης θεωρεῖ ὅτι: «τὰ παιδιὰ πρέπει νὰ μοιάζουν μὲ τὸν Πατέρα τους, θεοὶ σὰν Θεό».